

«I es posà a parlar amb ells en grec»: l'opció per la llengua en les *Actes dels Màrtirs*

M. Teresa Fau
Universitat de Barcelona

ABSTRACT

One of the distinctive features of the *Acts of the Christian Martyrs* is that clear aggressiveness which is peculiar to a large number of their episodes. But the tone becomes neutral and tempered when it deals with approaching situations related to the fact of using Greek or Latin. This contribution presents some examples and puts them in relation to the linguistic usages of the Roman Empire.

KEYWORDS: *Acts of the Christian Martyrs*, early Christian literature, bilingualism, Roman Empire

1. Un tret característic de les *Actes dels Màrtirs*¹ és el to aspre, agressiu fins i tot, que solen fer servir aquells que hi prenen la paraula.² Hi ha, però, un aspecte en què aquesta agressivitat s'esvaeix i on podem trobar un registre

1. Es tracta de documents que descriuen la detenció, l'interrogatori, la condemna a mort i l'execució d'homes i de dones acusats de pertànyer a la comunitat cristiana. D'origen divers, sotmesos a manipulacions de tota mena i presentats sota formes literàries diferents, aquests textos foren, al s. XVIII, abordats pel jesuïta J. Bolland i pel benedictí T. Ruinart, que maldaren per separar-los de la (rica) tradició que ens ofereix truculents i espectaculars episodis de mort protagonitzats per individus que, suposadament, assoliren la palma del martiri. Durant segles, les *Actes* foren estudiades per homes d'església preocupats, sobretot, per classificar-les i comprovar-ne la historicitat (vegeu, p.e., DELEHAYE 1921), però, durant la segona meitat del s. XX, la recerca sobre aquest tema transcendí l'àmbit eclesiàstic i fou enriquida amb nous enfocaments (cf. a tall d'exemple les aportacions de BAYNES 1955, BROWN 1971 i PATLAGEAN 1981). Quant a les *realia* de la repressió exercida contra els cristians en època imperial, destaquem, entre la bibliografia dedicada a un tema tan controvertit, els treballs de SORDI 1983, FOX 1986, SELINGER 2002, LAMPE 2003 i STECROIX 2006. Sobre aquesta qüestió, contemplada en el context, molt més ampli, d'una història general del cristianisme, cf. MACCULLOCH 2009.

2. Sobre els mots hostils dels perseguïdors i els impropis proferits pels màrtirs cf. FAU 2017, 113-119.

neutre i mancat de visceralitat: es tracta de situacions vinculades al fet d'emprar la llengua grega o la llatina.

En grec hauria estat escrita una carta³ en la qual uns cristians de Lió i de Viena del Delfinat comunicaven a les comunitats d'Àsia i de Frígia la repressió que havien patit. El redactor, després de descriure breument l'hostilitat que s'havia generat al seu entorn, esmenta els individus que acabaran sent executats, un dels quals és Sant, diaca de Viena.

Iniciats els interrogatoris, Sant es nega, malgrat la tortura, a dir el seu nom i la seva procedència, i ni tan sols vol declarar si és de condició lliure o esclava.⁴ No s'està, però, de proclamar la seva fe: Χριστιανός εἰμι,⁵ «Sóc cristià», i el text assenyala, tot de passada i sense cap connotació especial, que ho fa 'en llengua llatina' (τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ).⁶

Amb un to igualment neutre som informats d'una circumstància relacionada amb l'aparició en escena (en aquest cas, l'amfiteatre) d'un altre personatge, Àtal, que duu damunt seu una tauleta escrita 'en llatí' (Ῥωμαϊστί)⁷ en la qual consta la seva adhesió al cristianisme. Condemnat a morir i assegut a la cadira roent, Àtal manté, amb el públic assistent a l'execució, un diàleg que comença de manera impactant: Ἰδοὺ τοῦτό ἐστιν ἄνθρωπος ἐσθίειν, ὃ ποιεῖτε ὑμεῖς,⁸ «Ve-t'ho aquí: devorar homes, és això que feu vosaltres!». I, gràcies a una breu indicació, ens assabentem que el màrtir s'expressa 'en llengua llatina' (τῇ Ῥωμαϊκῇ φωνῇ).⁹

Un text llatí, del qual posseïm també una versió grega, descriu la *Passio*,¹⁰ esdevinguda en territori cartaginès,¹¹ d'un grup d'individus entre els quals destaca Perpètua, dona de posició social elevada que ha rebut una bona educació.¹²

3. Eus. 5. 1.3-5.2.8.

4. Eus. 5.1.20. MARCOS 2013, 340 remarca que el silenci respecte a l'estatus social del màrtir no és habitual en Eusebi.

5. Eus. 5.1.20.

6. *Ibid.*

7. Eus. 5.1.44.

8. Eus. 5.1.52. Uns paràgrafs abans (5.1.14) llegim que alguns servents dels detinguts havien estat forçats a declarar que aquests celebraven 'banquets a la manera de Tiestes' (Θυέστεια δεῖπνα).

9. Eus. 5.1.52.

10. El nom del redactor del conjunt de l'obra ens és desconegut si bé hom ha pensat en Tertul·lià, tot i que, com diu BASTIAENSEN (1995³, 109), «la questione é molto discussa».

11. La versió grega situa la detenció dels reus a Thuburbo Minus: cf. BASTIAENSEN 1995³, 414-415.

12. *Passio Perpetuae et Felicitatis* 2.1: *Vibia Perpetua, honeste nata, liberaliter instituta, matronaliter nupta.*

Després d'una narració, que suposadament ha escrit Perpètua, segueix un text atribuït a Sàtur, un altre dels detinguts: hi descriu una visió en la qual ell i Perpètua, ja convertits en màrtirs, arriben al paradís. En la descripció de l'indret no hi manquen els àngels, a propòsit d'un grup dels quals hom recull el mot, *Sant*, que repeteix, *en grec* (ἅγιος), en llur pregària: *Et introivimus, et audivimus vocem unitam dicentem: "Agios, agios, agios" sine cessatione*,¹³ «Entràrem i sentírem una veu que, de manera unànime, deia sense parar: "Sant, Sant, Sant" ».

I la mateixa naturalitat amb què hom al·ludeix a l'ús de la llengua hel·lènica per part dels àngels es fa present a l'hora de descriure la trobada de Perpètua - continuem en el paratge celestial- amb el bisbe Optat i el prevere Aspasi. Els eclesiàstics saluden, emocionats, els màrtirs, «i Perpètua es posà a parlar amb ells en grec» (*et coepit Perpetua graece cum illis loqui*),¹⁴ posant de manifest, com a dona culta que era, el seu domini d'una llengua a la qual, en aquesta zona de l'Imperi, no tothom tenia accés.

Molt més emprada és, òbviament, la llengua hel·lènica en la regió d'Esmirna. Allà trobem Pioni, un home il·lustrat que, segons el narrador anònim del seu martiri, aprofita la detenció per a adoctrinar aquells qui el vulguin escoltar — jueus, hel·lens i cristians — en parlaments on no hi manquen (ho diem a tall d'exemple) ni les al·lusions a Noè, Moisès i Salomó, ni les referències a Deucalió, Homer i Sòcrates.¹⁵ Els fets, però, es precipiten amb l'arribada a Esmirna del procònsol Quintili·lià i l'interrogatori a què el reu serà sotmès.¹⁶ La sentència és contundent: Πιόνιον ἐαυτὸν ὁμολογήσαντα εἶναι χριστιανὸν ζῶντα καὶ ναι προσετάξαμεν,¹⁷ «Manem que Pioni, que ha confessat que és cristià, sigui cremat de viu en viu». I, encara que la llegim en grec, l'acta esmenta, tot de passada, que l'ordre fou redactada «en llatí» (Ῥωμαϊστί).¹⁸

2. Hem vist uns exemples de les referències a l'ús de la llengua grega o llatina en textos relacionats amb episodis de martiri. Un ús que no és connotat com a conflictiu i que, d'una banda, contrasta amb el to aspre i visceral propi de les *Actes* i, d'altra, s'adiu -creiem- amb els hàbits lingüístics propis de l'Imperi.

13. *Passio* 12.2.

14. *Ibid.* 13.4.

15. *Martyrium Pionii* 4. 2-24, 12.3-14.16.

16. *Ibid.* 19.1-20.5.

17. *Ibid.* 20.7.

18. *Ibid.* L'obra acaba amb un paràgraf (23) que fixa la data del martiri; i ho fa tenint en compte tant el calendari romà (κατὰ Ῥωμαίους) com l'emprat habitualment en la regió (κατὰ δὲ Ἀσιανοὺς) sense oblidar, però, la datació específicament cristiana (κατὰ δὲ ἡμᾶς).

Certament, en la realitat tan complexa que anomenem *Imperi Romà* confluïren pobles que s'expressaven de manera ben diversa. Però aviat quedà clar que no totes les llengües tindrien el mateix pes ni gaudirien de la mateixa consideració. El llatí posseeix l'expressió *utroque lingua* que, aplicant-la també al grec, li permet d'establir-hi una relació d'exclusivitat que fa d'aquestes dues llengües un bloc enfront del qual hi haurà *les altres*, situades en un nivell clarament inferior. L'individu culte, sobretot si és de parla llatina, farà bé de cultivar ambdues llengües, i no rebrà cap crítica si, quan escriu, es lliura a pràctiques de bilingüisme com aquella que J. N. Adams¹⁹ anomena *code switching* i que consisteix en la utilització de dues llengües (o més) en el mateix text.

La propagació del cristianisme no canviarà la situació. Tot i que s'ha parlat de la «polylingual nature of Early Christianity»,²⁰ cal tenir present que, a mesura que la nova religió guanya respectabilitat, assumeix els esquemes jeràrquics (també pel que fa a l'ús de la llengua) existents a l'Imperi.²¹ Naturalment, els divulgadors del cristianisme no rebutjaren cap vehicle de comunicació que els sigui útil per a difondre llur doctrina. Però, ara i adés, no es podran estar d'establir-hi diferències i de manifestar la seva especial estima per una llengua en detriment d'una altra. En veiem un exemple nítid en les *Actes del martiri de Fíleas*, de les quals tenim dues versions gregues, *Be* i *Bo*, que hom ubica en la primera meitat del s. IV, i una llatina, *La*, que hom situa cronològicament al s. V.

En les tres versions que posseïm, el prefecte Culcià, antagonista de Fíleas, al·ludeix a Pau en l'interrogatori i, per tal de subratllar la seva petitesa, el presenta com algú que parlava *en siríac*: Οὐκ ἦν ἰδιώτης, ὥς Συριστὶ διελέγετο;²² «Que no era un ignorant, donat que parlava en siríac?». Fíleas s'afanya a deixar ben clara la condició lingüística de l'apòstol: Ἑβραῖος ἦν...καὶ Ἑλληνιστὶ

19. ADAMS 2003. Vegeu també ADAMS; JANSE; SWAIN 2002.

20. HARVEY 2011, 610.

21. En l'àmbit cultural cristià sorgiran homes, com Fotí de Sírmion (cf. Soc. *H.E.* 2.30), que publiquen obres en grec i en llatí. I no hi mancaran tampoc aquells que, com Ausoni, practiquin el *code switching* (vegeu la seva dotzena carta) a manera —afirma BARDY 1949, 183, en una obra molt antiga però encara estimable— de '*jeux d'esprit*'. El bilingüisme s'estén també entre les dones de condició social elevada: segons Jeroni (*Epist.* 39.1), Blesilla excel·lia tant a l'hora de parlar en grec i en llatí que feina hi havia per a saber quina era la seva llengua materna. I Jeroni mateix explica (*Epist.* 58) que Paula li ha respost *graeco sermone* quan ell li ha escrit interessant-se per la seva salut.

22. Citem segons la versió *Bo* (10.6-7). Les altres dues versions (*Be* 4 i *La* 3.3-6) no presenten diferències remarcables pel que fa a aquest punt.

διελέγετο πρῶτος Ἑλλήνων,²³ «No. Era hebreu ...I parlava grec millor que els grecs». Culcià demana aleshores si Pau seria comparable a Plató. La resposta de Fíleas esvaeix qualsevol dubte: Οὐ μόνον Πλάτωνος φιλοσοφώτερος ἦν ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν φιλοσόφων,²⁴ «No només era un filòsof superior a Plató sinó també a tots els filòsofs».

La desqualificació de què, en aquest text, és objecte el siríac es reflecteix també en altres situacions. Jeroni, en el capítol 22 de la *Vida d'Hilarió*, explica que un soldat franc, conduït davant del sant per tal de ser exorcitzat, es posà a parlar *en siríac* durant el ritual. I és també el siríac la llengua que empra el dimoni que, indignat, s'encara amb el bisbe Teodoret, enemic aferrissat de l'heretgia marcionita, el qual se serveix del grec per a descriure l'incident: Καὶ ποτε νύκτωρ ἦκε τις βοῶν ἀλιτήριος δαίμων καὶ τῇ σύρᾳ κεχρημένος φωνῇ,²⁵ «I una vegada vingué, de nit, un dimoni venjador, fent grans crits i parlant en llengua siríaca».

Ben lluny de l'influx demoníac, el grec és, tal com hem vist a la *Passio* protagonitzada per Perpètua, una llengua parlada al paradís i utilitzada fins i tot pels àngels. I, atesa la seva condició celestial, pot ser emprada miraculosament per algú que no la coneix en absolut com aquell infant que, segons que explica Marc el Diaca,²⁶ indicà 'en el llenguatge grec' (τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ) la necessitat de destruir un lloc de culte pagà i se serví també d'aquesta llengua per a donar les instruccions necessàries per a dur a terme la missió. I qui sap si és, precisament, a causa d'aquesta naturalesa *celestial* que, a la Jerusalem de principis del segle v, l'església emprava preeminentment el grec malgrat que hi havia fidels que no l'entenien i que havien de ser atesos per intèrprets.²⁷

3. Llengua propera a la divinitat i d'indiscutible prestigi, el grec; llengua especialment vinculada al poder i molt adient per a redactar sentències (com

23. Bo 10.8-10. Be 4 i La 3 confirmen que Pau s'expressava en llengua hellènica sense especificar, però, que ho fes millor que els grecs.

24. Bo 10.14-17. Be 5 i La 3 també es fan ressò de la preeminència de l'apòstol respecte a Plató i tots els altres filòsofs.

25. Thdt. H.E., 21.15. Cf. URBAINCZYK 2000, 253-265. Atesa la perillosa proximitat del siríac amb el món diabòlic, sembla del tot escaient que el lector Procopi, a més d'exercir en la seva comunitat la tasca d'intèrpret de siríac, assumeixi també la funció d'exorcista: vegeu *Martyrium Procopii* 1.

26. V. *Porph.*, 68. El text subratlla el caràcter extraordinari del fet, ja que la mare del nen declara que ni ella ni el seu fill saben parlar grec.

27. *Itinerarium Egeriae*, 47. 3-4.

la de Pioni, posem per cas) i per a consignar les darreres paraules d'un condemnat a mort (verbigràcia, les d'Àtal), el llatí. L'una i l'altra -tornem a l'expressió *utraque lingua*- gaudeixen d'elevada consideració i es poden permetre d'interferir-se mútuament. No hauria de semblar, doncs, estrany que en una *Acta* martirial escrita en grec hi hagi al·lusions, totalment mancades de visceralitat, a la llengua llatina, o viceversa. Ho podríem considerar com un fet del tot coherent amb el respecte que mereixen tant aquells que s'expressen en grec com aquells que ho fan en llatí, un respecte que Agustí²⁸ il·lustra de manera diàfana: *Inveni te latinum; latinum tibi proferendum est verbum. Si autem graecus esses, graece tibi loqui deberem et proferre ad te verbum graecum*,²⁹ «Vaig trobar que eres llatí i en llatí vaig haver d'adreçar-te la paraula. Si, en canvi, haguessis estat grec, t'hagués hagut de parlar en grec i, en grec, adreçar-te la paraula».

De la possibilitat que l'interlocutor s'expressés en una altra llengua com, per exemple, el púnic, el text d'Agustí no en parla...

BIBLIOGRAFIA

- J.N. ADAMS 2003, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge.
 J.N. ADAMS; M. JANSE; S. SWAIN (edd.) 2002, *Bilingualism in Ancient Society. Language Contact and the Written Text*, Oxford.
 G. BARDY 1949, *La question des langues dans l'Église ancienne*, Paris.
 A.A.R. BASTIAENSEN 1995³, «Passio Perpetuae et Felicitatis», in A.A.R. BASTIAENSEN et al., *Atti e Passioni dei Martiri*, Milano, pp. 109-147, 412-452.
 N. BAYNES 1955, *Byzantine Studies and other Essays*, London.
 P. BROWN 1971, «The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity», *JRS* 61, pp. 80-101.
 H. DELEHAYE 1921, *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles.
 M.T. FAU 2017, «Les blasfémies dels cristians: referències a les divinitats paganes en les *Actes dels Màrtirs*», in J. DE LA VILLA POLO; E. FALQUÉ REY; J. F. GONZÁLEZ CASTRO; M^a. J. MUÑOZ JIMÉNEZ (edd.), *Conventus Classicorum. Temas y formas del mundo clásico*. I, Madrid, pp. 113-119.
 R.L. FOX 1986, *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century AD to the Conversion of Constantine*, London.

28. *Serm.*, 225.3.

29. La deferència d'Agustí envers els hellenòfons no és pas incompatible amb el mal record (*Conf.* 1.13.20 i 14.23) que diu tenir de l'aprenentatge que feu, quan era infant, de la llengua i la literatura gregues.

- S.A. HARVEY 2011, «Martyr Passions and Hagiography», in S. S. HARVEY; D. G. HUNTER (edd.), *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, Oxford, pp. 603-627.
- P. LAMPE 2003, *Christians at Rome in the first two Centuries. From Paul to Valentinus*, London.
- D. MACCULLOCH 2009, *Christianity: the first three thousand years*, London.
- E. MARCOS 2013, «Some Remarks on Roman Identity and Christian Imperial Ideology in the Works of Eusebius of Caesarea», in F. MESTRE; P. GÓMEZ (edd.), *Three Centuries of Greek Culture under the Roman Empire*, Barcelona, pp. 337-345.
- R. SELINGER 2002, *The Mid-Third Century Persecutions of Decius and Valerian*, Frankfurt am Main.
- M. SORDI 1983, *I cristiani e l'Impero Romano*, Milano.
- G.E.M. DE STE. CROIX 2006, *Christian Persecution, Martyrdom and Orthodoxy*, Oxford.
- E. PATLAGEAN 1981, *Structure sociale, famille, chrétienté à Byzance*, London.
- T. URBAINCZYK 2000, «The Devil spoke Syriac to me», in S. MITCHELL; G. GREATER (edd.), *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, London, pp. 253-265.